

**Vereniging
Vrienden Martinikerk**

Secretariaat
Martinikerhof 3
9712 JG Groningen

Telefoon
050 311 12 77

E-mail
vriendenmartinikerk@gmail.com

Website
www.vriendenmartinikerk.nl
www.martinikerk.nl

Colofon

Redactie
Ton Heuvelmans
Marlies van Kruijning
Antoine van der Meer
(redactiesecretaris)
Annelies Noordhof-Hoorn
Tonko Ufkes
Jan Visser

E-mail
info@martinikerk.nl

Druk
Marnedrukkers, Leens

De KERK van S. WALBURGIS te GRONINGEN;
niet meer in weelen.

De verdwenen Sint Walburgkerk (zie artikel op pag. 3 tot en met 6).

Leven voorstellen: Ton Heuvelmans

Jan Visser

Witte rook! We hebben een nieuwe hoofdredacteur, namelijk Ton Heuvelmans. Voor wie hem niet kende hierbij zijn gezicht en een korte kennismaking.

Ton is geboren in 1945 en groeide op in Tilburg. In 1965 verkaste hij naar Groningen om daar Engelse taal en letterkunde te studeren.

Vervolgens werd hij docent Engels, vertaler van boeken en wetenschappelijke werken, beëdigd tolk/vertaler. Hij is vele jaren docent geweest aan de internationale school van het Sint-Maartenscollege in Haren.

In die functie heeft hij veel reizen gemaakt over de hele wereld. Ook organiseerde hij acht keer een culturele reis naar Rome. Dat vloeide voort uit zijn brede belangstelling voor kunst, geschiedenis en cultuur.

Ton is sinds 1973 woonachtig in Thesinge, een lieflijk dorpje 10 km ten noordoosten van Groningen, met de restanten van een befaamd middeleeuws klooster. Daar heeft hij een grote tuin, verbouwt wat groente, heeft een kas en enkele kippen die elke dag drie eitjes leggen. Een kleine boer dus.

Met zijn vrouw Christien deelt hij een passie voor historische gebouwen, waaronder de Martinikerk. Zij zijn sinds zes jaar beiden vrijwilliger in onze kerk, daartoe gemotiveerd door Willy Jansen, een tante van Christien, die voor haar overlijden ook jarenlang vrijwilliger was in de Martinikerk. Beiden zitten nu regelmatig achter de toeristische balie en Ton geeft ook rondleidingen op de gewelven. Hij is dus zeer betrokken bij ons gebouw en kent de geschiedenis uitstekend. Daarnaast is hij een enthousiast verteller.

Ton heeft ruim 40 jaar redactionele ervaring, onder andere bij het literaire tijdschrift *Diver*, uitgegeven bij Wolters-Noordhoff.

Daarnaast heeft hij jarenlang een column geschreven onder het pseudoniem "Fredje Bouma" (hoe kom je erbij!) in de "Garmer- en Thesinger Express", de lokale buurtkrant die eens per maand in die plaatsen verschijnt.

Hij is dus geknipt om hoofdredacteur te worden van ons blad *Miniatuur* en wij verwelkomen hem in de redactie.

Ton Heuvelmans

Bij de afbeelding op de voorpagina:

Ets van Jacobus Schijnvoet, gemaakt in 1711, naar een voorbeeld dat in 1646 is gemaakt door Roeland Roghman (1597 – 1692). De Sint Walburgkerk is definitief afgebroken in 1627; Roghman kan de kerk dus nog hebben gekend.

Deze gravure is gemaakt voor het boek "Schatkamer der Nederlandsse Oudheden" van Ludolf Smits, waarin 60 gravures zijn opgenomen van kastelen en bijzondere gebouwen. Dit is daarin de enige gravure van een gebouw in het noorden van Nederland. Ludolf Smits was geboren in Groningen (1649) en dat is waarschijnlijk de reden dat deze gravure in het boek is opgenomen.

De Sint Walburgkerk: de verdwenen ronde buur

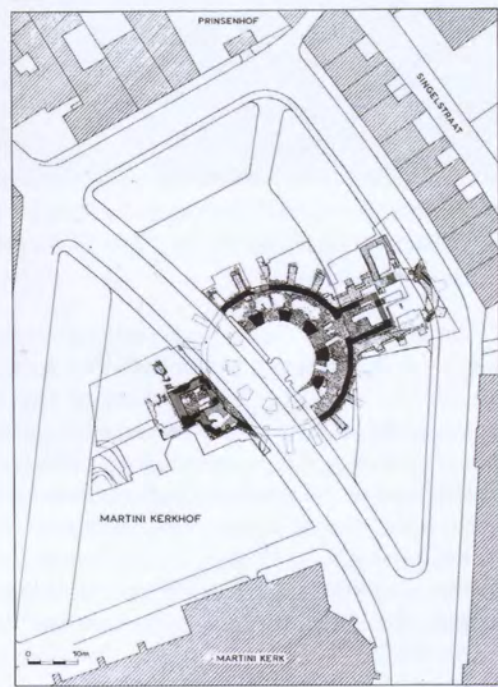
Marlies van Kruijning

Als je over het Martiniekerkhof loopt, is er nauwelijks iets wat doet denken aan de resten die daar onder de grond lagen en liggen¹. De meeste mensen denken dat het een kerkhof is. Dat hier een tweede kerk heeft gestaan, direct naast de Martiniekerk, dat weten maar weinigen. Alleen de straatnaam Sint Walburgstraat herinnert nog aan de aanwezigheid van deze tweede kerk: de Sint Walburg. Hij lag midden op het Martiniekerkhof en was voor zijn tijd verrassend groot. Dit artikel is een samenvatting van wat er over deze oude buur van de Martiniekerk bekend is. Hierbij zal vooral de archeologische kant van het verhaal worden belicht.

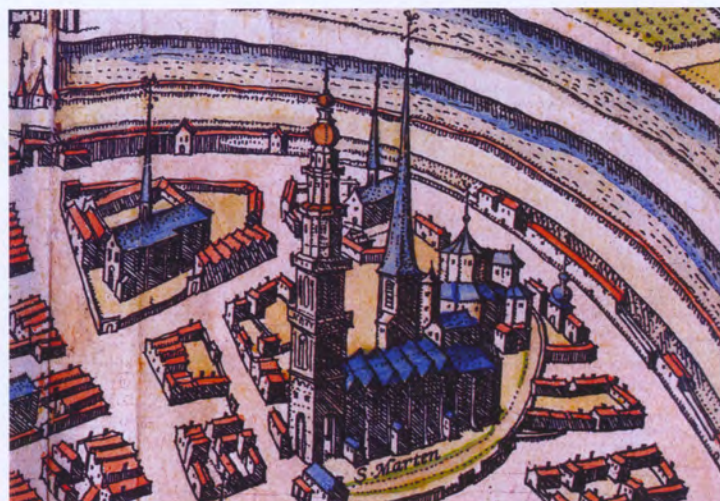
De historische denkbeelden

Volgens afbeeldingen op historische kaarten was de Sint Walburgkerk een kenmerkend gebouw met een toren, een rond middengedeelte en een verhoogd koor. Lang is er behalve deze tekeningen en wat schaarse informatie uit historische bronnen niet veel meer bekend geweest. Theoloog C.H. Van Rhijn omschrijft het in *Templa Groningana* (1910) heel toepasselijk met "eigenlijk zijn de lotgevallen der kerk, met inbegrip van haar oorsprong, tamelijk ijl." Er bestonden fantasievolle aannames, zoals van burgemeester Huninga in de 17e eeuw dat de kerk door de Romeinen zou zijn gesticht. Er waren namelijk tijdens de afbraak van het kerkgebouw Romeinse munten gevonden op de gewelven en in de fundering. En Peters schrijft in *Oud Groningen* uit 1910 over de Sint Walburg: "drie eeuwen was deze de eenige parochiekerk der stad, totdat, in verband met de toename der bevolking in het begin der XIIIde eeuw een tweede, de Sint-Meertens-kerk werd gesticht." Ondertussen is de kennis over de kerk toegenomen. En vooral over de ouderdom van de Sint Walburg zijn de ideeën sterk veranderd.

Het enige feit over de Sint Walburg dat niet veranderd is, is het einde van de kerk. Dit is grotendeels bekend uit historische bronnen. Het loden dak werd er in 1594 afgehaald voor de fabricage van kogels. Deze waren nodig bij de verdediging van de stad tijdens de belegering door Maurits van Oranje. Dakloos stond het gebouw bloot aan weer en wind. In 1611 stortte het ronde middendeel van de kerk in. Dit was het begin van het einde. Na de restanten van het middendeel werd ook de toren gesloopt en uiteindelijk besloten de Burgemeesters en Raad van de stad ook de rest van de kerk te slopen. Het tufsteen werd verkocht. In 1627 verdween de Sint Walburg voor altijd uit het straatbeeld.

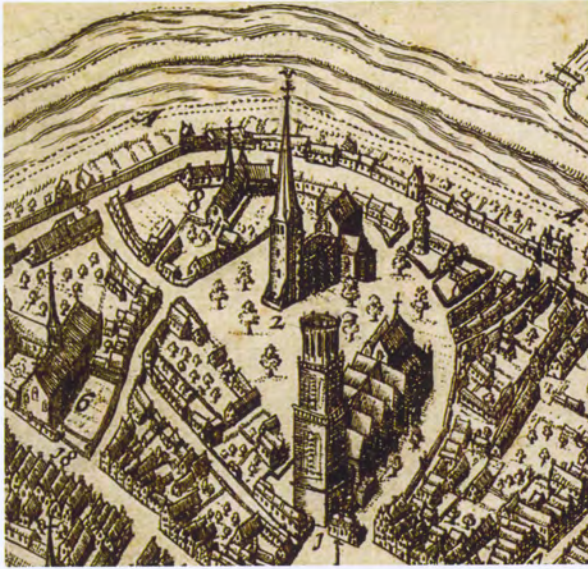

De ligging van de Sint Walburgkerk ten opzichte van de Martiniekerk op het Martiniekerkhof. Uit: Van Giffen & Praamstra, 1973.

Uitsnede van de stadsplattegrond van Groningen door Braun en Hogenberg uit circa 1575. De Sint Walburg staat achter de Martiniekerk afgebeeld.

¹ Alleen de locatie van de waterput die bij de Sint Walburgkerk stond is gemarkeerd met de stadsmarkering 'Het Tiende Teken' van Daniel Libeskind.

Op dit detail van de stadsplattegrond van Nicolaes van Geelkercken uit 1616 is te zien dat het dak al verwijderd is van het centrale ronde deel van de kerk.

Nieuwe inzichten

Gedreven door nieuwsgierigheid naar de verschillende verhalen die de ronde deden over de Sint Walburg werd in het midden van de 20e eeuw besloten de kerk op te graven. De opgraving vond plaats in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw en stond onder leiding van de bekende archeoloog A.E. van Giffen en veldtechnicus H. Praamstra. De kerk werd in vier verschillende graafcampagnes grotendeels blootgelegd en gedocumenteerd. Alleen onder het toenmalige middenpad over het Martinikerkhof bleven de kerkrestanten ongemoeid. Auto's moesten hier kunnen blijven rijden en parkeren! De resultaten van de opgravingen veranderden in één klap de kennis over de Sint Walburg. In 1973 presenteerden Van Giffen en Praamstra hun conclusies. De opgraving heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de kennis over het uiterlijk van de kerk².

Ze concludeerden dat de Sint Walburg gebouwd was als een centraalkerk met een rotonde met een tienzijdige kern en een twintigzijdige omgang. De doorsnede van het ronde deel was 30,6 m. Aan de westkant bevond zich een rechthoekige toren met aan de zuidoostkant daarvan een wenteltrap. In het oosten bevond zich een kort, rechthoekig koor, dat later vergroot werd. In een eerste bouwphase waren de rotonde en het koor waarschijnlijk niet overwelfd, maar hadden een houten zoldering. In een tweede bouwphase werd boven de rotonde een overwelfing aangebracht waarvoor onder meer steunberen tegen alle hoeken van de buitenmuren werden aangebracht. Het koor was waarschijnlijk al vanaf de eerste bouwphase verhoogd. Volgens de overlevering zou dit via twaalf treden toegankelijk zijn en zouden zich in de crypte eronder de relikwieën van de heilige Walburga bevinden. Deze crypte bevond zich niet in een kelder, maar onder het koor gelijkvloers met de rotonde. De zware fundering maakte het onmogelijk om een verdiepte crypte aan te leggen.

De opgraving van de Sint Walburgkerk. Uit: Van Giffen & Praamstra, 1973.

² Op internet zijn verschillende 3D-reconstructies te vinden met de bijbehorende discussies over bijvoorbeeld de hoogte van de torenspits. Bijvoorbeeld <https://www.youtube.com/watch?v=MXalo8iz9rs> of <http://www.nifterlaca.nl/read.php?3,4414,4414>

De herinterpretatie

Tot zover de belangrijkste opgravingsresultaten over het uiterlijk van de kerk. Van Giffen en Praamstra concludeerden dat de stenen Sint Walburgkerk uit 1046-1054 zou moeten stammen. Onder de vloer werden vele grondsporen gevonden die dateerden van voor de bouw van de kerk. Van Giffen herkende hier al een huisplattegrond in, waarvan hij dacht dat dit een drieschepig houten gebouw uit de 10e eeuw was. Volgens de archeoloog H. Halbertsma die de Martinikerk had opgegraven, zou het een houten kerk zijn; de voorganger van de Martinikerk die verwoest was door de Noormannen in het jaar 991. Op de restanten van het afgebrande gebouw werd een nieuwe kerk gebouwd in tufsteen die werd gewijd aan Sint Walburg, de schutpatrones tegen de Noormannen en beschermheilige van de stad.

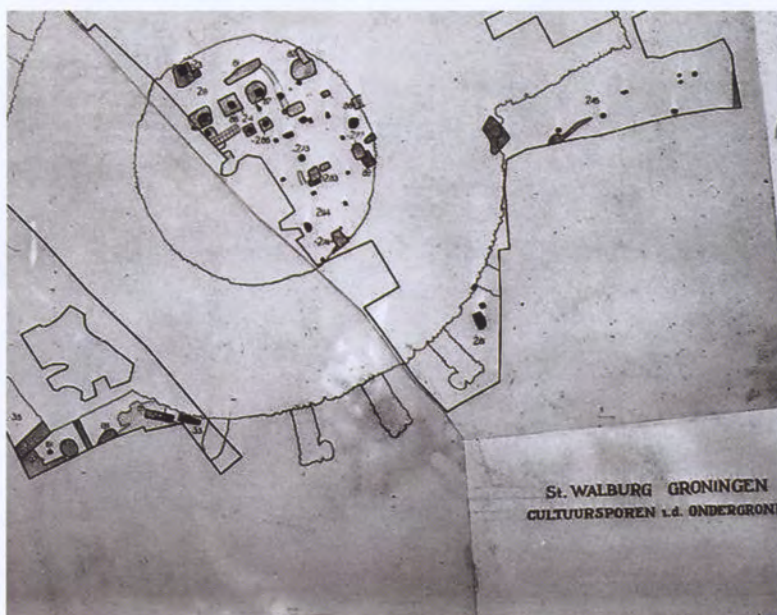
Direct na de publicatie van de opgravingsgegevens zetten verschillende auteurs vraagtekens bij de dateringen en interpretatie van zowel het houten gebouw onder de Sint Walburg, als bij de tufstenen kerk zelf. Deze twijfels konden worden hardgemaakt toen de C14-dateringen van de palen van het houten gebouw opnieuw geijkt en geïnterpreteerd werden. Herinterpretatie van de opgravingsgegevens en gedegen historisch onderzoek heeft geleid tot de nieuwe conclusie dat de tufstenen Sint Walburgkerk uit het begin van de twaalfde eeuw moet stammen. De bouwheer zou bisschop Burchard van Utrecht zijn. Daarom moet de stichting voor 1139 (het beginjaar van de regeringsperiode van de volgende bisschop) hebben plaats gehad. De Sint Walburg had geen zelfstandige parochiefunctie, maar viel onder de parochie van de Martinikerk. Zo deelden ze de pastors, kosters en boekerij. Beide kerken lagen naast het bisschoppelijk hof (ongeveer ter hoogte van het huidige Groninger Forum). De Sint Walburgkerk diende als een kapel voor de bisschop op bisschoppelijke grond.

Grondsporen onder de kerk

De grootste verrassingen leverden de grondsporen onder de tufstenen kerk op. Het houten gebouw onder de vloer van de Sint Walburg is een drieschepig gebouw met de afmetingen van circa 12 x 10 m. In enkele paalkuilen was het hout bewaard gebleven. Dit hout is gedateerd met C14-dateringen. Hieruit blijkt dat dit gebouw pas na 1070 moet zijn gebouwd. Dat betekent dat het maar kort in gebruik kan zijn geweest, aangezien in het begin van de twaalfde eeuw de tufstenen Sint Walburg verrees op dezelfde locatie. Tijdens de opgraving zijn ook aanwijzingen gevonden voor de afbraak van het houten gebouw dat plaats moest maken voor de bouw van de kerk.

Het houten gebouw behoort tot het zogenaamde boerderijplattegrondtype Gasselte B. Met een opvallend verschil: de lengte. Het is maar de helft van de kleinste boerderij van het type Gasselte B. Het stalgedeelte ontbreekt. Daarom (en om nog meer kleinere afwijkingen) moet toch gedacht worden aan een gebouw met een afwijkende functie. Waterbolk suggereert in zijn artikel in *Groninger Kerken* (2002) dat het gebouw een kapel moet zijn geweest, gewijd aan de heilige Sint Otger. De cultus rond Sint Otger werd ten voordele van Sint Walburg verdrongen door de stichter van de Sint Walburgkerk. Maar daarbij blijft het niet. Herinterpretatie van de opgravingsgegevens leert dat er nog een boerderijplattegrond onder de Sint Walburg ligt: deze is van het type Odoorn C' en dateert uit de negende eeuw. Dat betekent dat deze gelijktijdig is met het houten gebouw onder de Martinikerk!³ Ook voor dit tweede gebouw onder de Sint Walburg ontbreken aanwijzingen voor een stalgedeelte. De aanname

De grondsporen onder de stenen kerk. Uit: Van Giffen & Praamstra, 1973.

³ Deze dateert ongeveer uit 800 AD.

is dat het om een gebouw gaat met een opslagfunctie. Hierbij kan gedacht worden aan de opslag van belastingen die in natura betaald zijn. De aanwezigheid van grote roedenbergen (open voorraadbergplaatsen op palen) in latere fases bevestigen dit idee. Deze ontdekking en interpretatie trekt de functie van het houten gebouw onder de Martinikerk als houten voorganger van de kerk ook in twijfel. Misschien heeft dit houten gebouw ook een andere functie gehad in plaats van als kerk.

Toen de grond in 1040 aan de bisschop van Utrecht werd geschonken, verloor het langzaam haar agrarische functie en kreeg het een profane, waarbij de kapel voor Sint Otger werd gebouwd en later de tufstenen Sint Walburg.

Conclusie

In tegenstelling tot wat lang werd aangenomen, is niet de Sint Walburg, maar de Martinikerk dus de oudste kerk van de stad Groningen. Tot circa 1100 stond in Groningen maar één kerk; de Martinikerk, met daarnaast een kapel. Daarna werd pas, op de plaats van de kapel, de tufstenen ronde Sint Walburgkerk gebouwd. Deze heeft ruim 500 jaar gebroederlijk naast de Martinikerk gestaan, maar speelde een minder grote rol als gebedshuis voor de stad. Dat heeft uiteindelijk de ondergang betekend van deze bijzondere kerk.

De schrijver van dit stuk pleit ervoor de 'onzichtbaarheid' van de Sint Walburg ongedaan te maken door de plattegrond te markeren op het Martiniekerkhof. Op die manier kan de Sint Walburg weer aan de vergetelheid worden onttrokken.

Literatuur:

J.W. Boersma, J.F.J. van den Broek & G.J.D. Offerman (red.), 1990. Groningen 1040. Archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen.

A.E. van Giffen & H. Praamstra, 1973. De Groninger St.- Walburgkerk en haar ondergrond. Verhandelingen K.N.A.W. nummer 78.

C. Peters, 1910. Oud-Groningen. Stad en Lande.

C.H. van Rhijn, 1910. Templa Groningana. De Martinikerk, de Akerk, de Nieuwe Kerk en het beheer van de Nederduitsch hervormde gemeente te Groningen.

H.T. Waterbolk, 2002. Profane en sacrale houten gebouwen uit de Middeleeuwen in Noord-Nederland. Groninger Kerken april 2002, pp. 44-56.

KERSTCONCERTEN

Ook dit jaar kunt u rond Kerst en Oud en Nieuw in de Martinikerk genieten van een keur aan kerstconcerten. Voor up-to-date informatie verwijzen we u graag naar onze website www.martinikerk.nl en dan doorklikken naar "Agenda".

zaterdag 1 december

Kerst met Sela
Aanvang: 20.00 uur

vrijdag 14 december

Orgelconcert Leo van Doeselaar en Erwin Wiersinga
Aanvang: 20.00 uur

dinsdag 18 december

Toonkunstkoor Bekker:
J.S. Bach: Weinachtsoratorium deel 1, 2, 5 en 6
Aanvang: 20.15 uur

woensdag 19 december

Kerstconcert Grootkoor Groningen
Aanvang: 20.00 uur

donderdag 20 december

Pieter Jan Leusink/Jan Vayne
Classical Christmas.
Aanvang: 19.30 uur

vrijdag 21 december

Pieter Jan Leusink
G. F. Händel: Messiah
Aanvang: 19.30 uur

zaterdag 22 december

Concert Ensemble de jongdejongplus
(Euwe en Sybolt de Jong met vocalisten en instrumentalisten). Aanvang: 20.15 uur

donderdag 3 januari

The Gregorian Voices
Aanvang: 20.00 uur

Sint-Maarten op de bank

Tonko Ufkes

Tijdens een buitenlandse vakantie is het meestal leuk om een bekende van thuis tegen te komen; zeker als het gaat om een goede bekende en vooral als de ontmoeting totaal onverwacht is. En deze zomer leek in de Noord-Duitse stad Wismar de Martinikerk even heel dichtbij, na het zien van Sint-Maarten op een houten kerkbank.

De Noord-Duitse stad Wismar is een kleine Hanzestad aan de Oostzee, tussen Lübeck en Rostock en al op grote afstand zijn twee imposante kerktorens zichtbaar: die van de Sint-Joriskerk (Georgienkirche) en die van de Mariakerk (Marienkirche). De enorme Sint-Joriskerk is vrijwel helemaal leeg van binnen want deze kerk is pas onlangs herbouwd en van de Mariakerk is slechts de vroegere plattegrond aangegeven; alleen de toren staat nog. Want hoewel de stad Wismar nu op de UNESCO werelderfgoed lijst staat, zijn de gevolgen van de geallieerde bombardementen nog altijd zichtbaar.

Een andere kerk, de Sint-Nicolaaskerk (Nikolaikirche), bleef tijdens de oorlog redelijk gespaard en in die kerk, vlak bij de ingang, staat Sint-Maarten op de zijkant van een bank afgebeeld. Het is onduidelijk of deze bank bij de kerk hoort, aangezien tegenwoordig behalve het oorspronkelijke meubilair ook voorwerpen uit voormalige of verwoeste kerken uit de omgeving hier een plaats gekregen hebben.

Hoewel Sint-Maarten in de middeleeuwen een populaire heilige was, vinden we in en rond havensteden vooral veel kerken gewijd aan bijvoorbeeld Sint-Nicolaas. Toch is Sint-Maarten in Noord-Duitsland geen onbekende en hij is geregeld afgebeeld op een altaar of - zoals in Wismar - op een kerkbank.

Ook op de bank

Sint-Maarten is ook in Wismar direct te herkennen: als de ruiter te paard die met het zwaard zijn mantel deelt. De bedelaar is eveneens min of meer standaard afgebeeld, in één van de twee varianten: in Wismar kruipt de mismaakte man op zijn knieën, in Groningen loopt hij.

Een heilige heeft nu eenmaal vaste attributen en dat zien we bij Sint-Maarten in Wismar terug, net zoals Sint-Barbara haar toren heeft of Sint-Katharina haar wiel. De middeleeuwse mens kende die attributen, die symbolen, die beeldtaal en wist bij een bepaald voorwerp om welke heilige, apostel of evangelist het ging. Net zoals wij in 2018 overal de verkeersborden kennen of het icoon van een hart (♥). Inderdaad, een icoon, een herkenbaar teken van een heilige.

*De bank in de kerk van Wismar
(foto: Tonko Ufkes en Jan Bos)*

Spoor van Licht in de Martinikerk

Annelies Noordhof-Hoorn

Op donderdag 6 december wordt in de Martinikerk Groningen het eerste "Spoor van Licht" georganiseerd. Het winkelend publiek op de Grote Markt zal door vrijwilligers worden uitgenodigd om in de Martinikerk een kaars te branden; voor een geliefde, voor iets fijns of iets verdrietigs of misschien gewoon om een moment van stilte te ervaren.

Via de bruidsdeur komt de bezoeker binnen in de kerk en volgt vanaf daar het spoor van lichtjes naar het hoogkoor waar onder het kruis gelegenheid is om de kaars te branden. De schaarse verlichting met op de achtergrond zachte muziek zullen die avond een verstilde en tegelijkertijd warme sfeer in de Martinikerk creëren waarbij de bezoeker alle ruimte krijgt om het kerkbezoek naar eigen wens in te vullen.

Dat de behoefte om (weer) eens in de kerk te zijn bestaat, kunnen de vrijwilligers van de Domkerk in Utrecht bevestigen. Daar wordt iedere maand een "Night of Light" georganiseerd. De belangstelling is enorm; de vrijwilligers draaien overuren. Pieter Versloot, predikant van de wijkgemeente Martinikerk, Cesar Proenca, missionair ouderling van deze gemeente en Alberte van Ess, predikant van de wijkgemeente De Bron, raakten geënthousiasmeerd door de positieve berichten over dit Utrechtse initiatief. Met enkele anderen richtten zij een werkgroep op om iets dergelijks ook in Groningen te realiseren. Eind september 2018 bracht de werkgroep een bezoek aan Utrecht en inmiddels wordt er toegewerkt naar het eerste "Spoor van Licht".

Het laagdrempelige concept past in het missionaire beleid van de wijkgemeente Martinikerk. Pieter Versloot houdt iedere woensdagmiddag tussen 14.00 en 16.00 uur in het Boter- en Broodhuisje van de Martinikerk het biechtspreekuur. Iedereen die wil, kan zijn hart luchten – de deur staat open. Kort geleden is in de kerk een stiltecentrum ingericht en iedere laatste woensdag van de maand wordt er in het hoogkoor een avondvesper gevierd. De religieuze functie van de kerk is kortom verbreed. Dat past ook in de huidige samenleving, licht Pieter Versloot toe als ik hem spreek over het "Spoor van Licht". We leven inmiddels in een on-demand maatschappij. Of mensen op 6 december alleen een kaars komen branden, willen bidden of gewoon van de sfeer willen genieten, iedereen is welkom in dit weldadige huis voor de ziel.

Wandelmaatjes Pieter Versloot en Alberte van Ess namen met Cesar Proenca het initiatief tot het "Spoor van Licht".